

**MEHMED ESAD'IN MİR'AT-I MÜHENDİSHANE-İ BERRİ-İ
HÜMAYUN VE MİR'AT-I MEKTEB-İ HARBİYE ADLI ESERLERİNE
GÖRE 19. YÜZYIL TÜRK RESMİ***

Dr. İhsan TERZİ**

1699 Karlofça antlaşması ile başlayan yenilgilerin 18. yüzyılda da devam etmesi, askerlik alanında birtakım düzenlemelerin yapılmasını zorunlu hale getirmiş, bu nedenle 1773'de Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, 1795'de Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, 1827'de Tıbbiye ve 1834'de de Mekteb-i Harbiye-i Şahane açılmıştır.

Bu okulların ders programları kendi kültür yapımız da gözönüne alınarak Avrupa'daki benzerlerine göre düzenlenmişti. Kolağası Mehmed Esad'ın Mir'at-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye adlı eserleri incelendiğinde, Mühendishane ve Harbiye'de resim ve resim tekniği bilgisinin gerekli olduğu aşağıda adları verilen derslerin öğretildiği görülmektedir :

Resim, karakalem resim, kurşunkalem resim, suluboya resim ve tarama, inşaat-ı askeriyye ve tarama, suluboya resm-i mücessem, resm-i mücessem, resm-i taklidi, resm-i mimarî, sibâ (sebya) resmi, çini ile resim, boyalı resim, resim kopyası, modelden resim, müsvedde, kopya ve modelden resim, tabiattan resim, ebniye resmi, yalama, makine tersimatı, fenn-i teşrih ve bilhassa mefasıl bahsi, menâzır, ilm-i menâzır, menâzır ve gölge, gölge, gölge ve taş kesimi, eşkâl tersîmi, istihkâmât-ı cesime eşkâli, istihkâm eşkâli, istihkâm eşkâli tersîmi, istihkâmât-ı hafife eşkâli, fenn-i mi'marî-i askerî ve eşkâli, kroki tersîmi ameliyyâtı ve arâzî üzerinde istihkâm tatbikatı, istihkâmât-ı mezbûre projeleri ve bunların profillerinin çıkartılması, fenn-i mi'marî-i ebniye-i cesimenin gezdirilerek müsveddesinin tertip edilmesi, mi'mari projesi keşf ve layiha, ha-

(*) Bu konu Prof. Dr. H. Örcün Barışta yönetiminde doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

(**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim-İş Bölümü.

rita tersîmi, harita inşası, fenn-i arâzî ve harîta tersîmi ve nazariyyâtı, tahtit-i arâzî, tahtit-i arâzî haritası, taksim-i arâzî, topoğrafya, hendese-i resmiyye ve menâzır, hendese-i resmiyye ve menâzır ve gölge ve enva-i resim ve harita, hendese-i resmiyye eşkâli tersîmi, hendese-i hilye, hendese-i hattîye, resm-i hattî, san'at-ı mi'mariye, elbise tarihi⁽¹⁾.

Yukarıdaki derslerin öğretilme amacı, Osmanlı Ordusunun resim ve resimle ilgili alanlarda çalıştıracağı elemanları yetiştirmektir. Mir'at-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye adlı eserlerde verilen bilgiler doğrultusunda, resim ve resim bilgisi ile ilgili alanlarda çalışanlar sanata yatkınlıkları açısından şöyle sınıflandırılabilir :

Ressamlar, resim yapanlar, resim öğretmenleri, menâzır, gölge ve tarama öğretmenleri, ressam sınıfı (istihkâm ve ressam sınıfı, ressam-piyade sınıfı, harita-ressam sınıfı), gravürcüler ve matbaada çalışanlar, litograf ve hüsn-i hatçılar, resimhane veya resim şubesinde çalışanlar, haritacılar, topoğraf ve topoğrafya öğretmenleri, fotoğraf çekenler ve fotoğrafhanede çalışanlar, hüsn-i hatçılar⁽²⁾, resim ve resim bilgisi ile ilgili kitap yazarlar⁽³⁾.

Ayrıca öğretimde, üretim ve tasarımda, tatbikat ve savaş alanında da resimden bir ifade vasıtası olarak da faydalanılıyordu.

Mühendishane ve Harbiye'de resim ve resim bilgisine dayalı dersler —diğer derslerde olduğu gibi— kendi subay öğretmenlerimiz tarafından veriliyordu. Bu okulların kuruluş aşamasında zaman zaman Avrupa'lı subaylardan da faydalanılmıştır⁽⁴⁾. Bunun yeterince yararlı olmaması gözönüne alınarak H. 1250-M. 1834/35 yılından itibaren gerektiği zamanlarda Av-

(1) Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye'de okutulan dersler, sınıfların kuruluş biçimi, eğitim, öğretim süreleri, müfredat programlarının değiştirilme nedenleri ve tarihleri ile ilgili daha geniş bilgi için Bk. İhsan Terzi, Mehmed Esad'ın Mir'at-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye Adlı Eserlerine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1988, s. 17-55.

(2) Hüsn-i hatçıların resimle ilgili alana dahil edilmeleri, «Hat Sanatı Bir Resim Sanatıdır» (Bk. Şevket Rado, «Hat Sanatı Bir Resim Sanatıdır», Milli Kültür Dergisi, s. 46, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 14-18) veya modern sanata doğu etkileri (Nurullah Berk, «Modern Sanat ve Doğu Etkileri», Sanat Dergisi S. 22, Doğu Matbaası, (1 Temmuz) Ankara 1973, s. 1, şekil: 3-4, 5-6) gibi görüşlerden değil, Türk ordusunun litograf ve hüsn-i hatçılara ihtiyaç duyması ayrıca 19. yüzyılda yazların tablo gibi duvarlara asılmasındandır. Bk. Mehmed Esad Bir'at-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, Karabet Matbaası, İst. 1310, s. 360.

(3) Daha geniş bilgi için Bk. aynı tez, s. 56-147.

(4) Aynı tez, s. 153-155.

rupa'nın çeşitli ülkelerine askerî öğrenci ve subaylar gönderilmiştir⁽⁵⁾. Hatta öğrencilerin daha iyi yetişmesi için Paris'te (1859/60-1874/75 yılları arasında faaliyet gösteren) Mekteb-i Osmanî adlı bir kuruluş da açılmıştır⁽⁶⁾.

Mühendishane'de resim derslerini veren öğretmenler genellikle topçu sınıfı, Harbiye'de ise piyade sınıfı mezunudur. Bu dersler karakalem modellerden faydalanılarak, doğal nesnelere bakarak, kartpostal ve fotoğraflardan yararlanılarak veriliyordu⁽⁷⁾.

Resim ve resimle ilgili derslerin öğretilmesi sayesinde askerî okullara gerekli olan diğer derslerin ve bilgilerin daha iyi anlaşılması, resimle bağıntılı alanlarda çalıştırılacak olan personelin yetiştirilmesi sağlanıyordu⁽⁸⁾.

Batı resim tekniklerini askerî okullarda öğrenen subaylardan bir kısmı askerî görevleri dışında da resim sanatıyla uğraşmışlardır. Mir'at-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye'de haklarında bilgi verilen ve İstanbul, Ankara, İzmir Resim ve Heykel Müzelerinde eserleri bulunan subay ressamılar : Nuri Paşa, Süleyman Seyyit, Şekür (kol-ağası), Halil Paşa, Hoca Ali Rıza, Hüseyin Zekâi Paşa, Hasan Rıza, Ahmet Ziya Akbulut ve Bedri (Ahmet).

Yukarıda adı geçen ressamıların belirtilen müzelerdeki eserleri Mir'at-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye'deki bilgiler doğrultusunda incelendiğinde Türk resmine getirdikleri yenilikler şu şekilde özetlenebilir⁽⁹⁾.

Teknikte : Yağlıboya, suluboya, akvarel ve govaj, karakalem resim, sîba resmi, yalama, gölge, tarama, plüm taraması, füzen,

Malzemede : Tuval, mukavva, kâğıt (boyutta getirilen yenilik) duralit, kontralit.

Konuda : Manzara, içgörünüşler, mimari tasvirler, figürler, sosyal hayattan kesitler, natüremortlar, savaş resimleri ve portreler gibi değişik konular üzerinde durulduğu söylenebilir. Bukonuların yeni olmadığı, fakat sunuluş biçimlerinin geleneksel Türk resminden farklı olduğu düşünülebilir. Şöyle ki :

(5) Aynı tez, s. 157-167.

(6) Mehmet Esad, Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Artin Asaturyan Matbaası, İst. 1310, s. 65 vd.

(7) Aynı tez, s. 167-178, resim 1-9.

(8) Aynı tez, s. 190-213, resim 10-30.

(9) Eserler, araştırmanın katalog bölümünde ayrı ayrı tanıtılmıştır. Bk. aynı tez, s. 214-288, levha I-XX, resim 1-39.

Minyatür nakkaşı manzarayı kendi amacına hizmet etsin diye araç olarak kullanmış, subaylar ise bir tabiat manzarasına bakarak duygularını yansıtmışlardır.

Minyatür ustası iç görünüşleri ele alırken belli bir konuyu vurgulamış, subay ressamı ise aktüel hayattan kesitleri duygu ve sezgilerine göre yorumlamışlardır.

Minyatürlerdeki portreler az-çok farklılıklar göstermesine rağmen genel bir kalıp içinde tasvir edilmiştir (geç dönemdeki bazı örnekler hariç). Mühendishane ve Harbiyeli ressamı ise kişi karakterini belirten özelliklere yer vermişlerdir.

Minyatür sanatçısı savaş sahnesini belli bir tertip ve bilinen duruşlar içinde ele almış, asker ressamı ise savaşta geçebileceği düşünülen hareketleri, hareketin kendi özelliği içinde yansıtmışlardır.

Osmanlı nakkaşı sosyal hayatla ilgili konuları işlerken halkı olayların içine katmış, padişah veya diğer yetkililere özel bir yer vermiş, subaylar ise herkesi bulunduğu ortam içinde değerlendirmişlerdir.

Subayların genellikle manzara ve mimari tasvirler yöneldiği görülmektedir. Bunun başlıca üç sebebi vardır: 1) 19. yüzyılda Osmanlı toplumu figüratif tablolara karşı ilgisizdir. 2) Padişahlar kendilerini korudukları için ressamı onların beğenebileceği türde saray, köşk resimleri yapmayı tercih etmektedirler. 3) Tıbbiyeliler hariç, subaylar figüratif resim eğitimi görmemektedirler.

Bazı 19. yüzyıl asker ve sivil ressamımızın yaptığı manzara resimlerinde ortak olan ağaçların hareketsizliği, gökyüzünün bulutsuz oluşu, her şeyin sakin, kımiltısız duruşu, sanatçıların belli bir andaki görüntüyü yansıtamayışlarına, kartpostal ve fotoğraflara bakarak çalışmalarına bağlanabilir. Bu tür resimlerde yer alan mimari unsurların en ince ayrıntılarına kadar verilmesi, minyatür sanatının etkileriyle açıklanabilir.

Subay ressamıların optik görünüşü yansıtan resimler yapmaları, hatta 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'ya gönderilen askeri elemanların da öncekiler gibi klâsik resim sanatı öğreten hocaların atölyelerinde çalışmalarını ve çağdaş akımlara ilgi duysalar bile klâsik tarzda resim yapmaları, eserlerinde nesnelere biçimini bozmamaya dikkat etmeleri, Türk Ordusunun optik görünüşü yansıtan resimlere ve bunları yapanlara ihtiyaç duymasına bağlanabilir.

Batı resmini yerinde öğrenen subay ressamıların önce askeri okullarda, emekli olduktan sonra da sivil okullarda resim öğretmenliği yap-

rak resim sanatının yerleşmesini, yaygınlaşmasını sağladıkları söylenebilir. Bu ressamıardan Osman Nuri Paşa (1839-1906), Süleyman Seyyit (1842-1913), Hüseyin Zekâi Paşa (1860-1919) gibi sanatçılar 20. yüzyılda da eserler vermeye devam etmişlerdir. Hatta bunların akranları olan Halil Paşa (1852-1939), Hoca Ali Rıza (1858-1930) gibilerinin Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de resim sanatımıza katkıda bulduklarını söyleyebiliriz.

Ordudaki gelişmeleri sivil kesimin daha sonra takip ettiği, Batı tarzında kcrulan okulların kuruluş tarihlerinden de anlaşılmaktadır. Harbiye'de ilk resim dersi 1837-1841 yılları arasında, Mühendishane-i Berri-i Hümâyun'da 1847'de verilmesine karşılık Mahrec-i Eklâm'da 1862, Mekteb-i Sultanî'de 1868'de, Dârü'l Muallimât'ta 1870'de, İdadilerde 1873'de ve Sannay-i Nefise'de de 1883'den sonra verilmiştir⁽¹⁰⁾.

Fatih devrinde ülkemize gelmeye başlayan Avrupalı ressamların 18. ve bilhassa 19. yüzyılda sayılarının çoğalması, karşılıklı elçiliklerin açılması, ticaretin artması ve bu nedenle büyük şehirlerimize Avrupalıların yerleşmesi, fotoğraf ve kartpostal resimlerin yaygınlaşması, resimli gazetelerin yayın hayatına girmesi Batı türündeki resmin ülkemizde tanınmasına ve bu alana bir ilginin doğmasına vesile olmuştur. Bütün bunlara rağmen Batı türündeki resmin sistemli eğitim-öğretimi Türk Ordusunca başlatılmıştır. 19. yüzyılda çok sayıda kişiye resim eğitimi veren ve resim alanında en başarılı olanlarını da ihtisaslaştıran Türk ordusunun, her alanda olduğu gibi, Batı türü resim sanatı ve anlayışının ülke genelinde yaygınlaşmasına öncülük ettiği anlaşılmaktadır.

(10) Bk. Aynı tez, s. 284, dip not; 826, 827, 828, 829, 830, 831.